

László, Laci, lacibetyár

A „Magyar utónévkönyv” 1998-as, LADÓ JÁNOS és BÍRÓ ÁGNES nevével megjelent, az 1971-es LADÓ-féle kiadás átdolgozása az átdolgozás és bővítés eredményeképpen 1163 férfinévet tartalmaz, 231-gyel többet, mint a korábbiak. Ennek *László* névcikke a következő becéző formákat sorolja fel: *Laci*, *Lacika*, *Lackó*, *Lacó*, *Lacus*, *Lacóka*, *Laca*, *Lászlócska*.

Sok becéző formája népszerű neveknek szokott lenni, tehát a *László* név népszerű. Ezt igazolja az Utónévkönyv említett kiadásának 18. lapján található gyakorisági lista. Eszerint 1967-ben a férfinévek listáját a *László* név vezeti (az Utónévkönyv 1982-es kiadásának adata szerint 6886 anyakönyvezéssel), 1976-ban a 2. helyen van, 1983–87 között még mindig az 5., igen előkelő helyen található. 1996-ban első névként a 8. helyen 1455, a második névként 565 esetben anyakönyvezték. A BÍRÓ–LADÓ szerzőpáros azok között a nevek között tartja számon, amelyeknek a népszerűsége erősen csökkent. Az 1967-es és 1996-os adatok összehasonlítása ezt a megállapítást teljesen indokolja (LADÓ–BÍRÓ i. m. 13). Viszont az is tudott dolog, hogy a csökkenés, majd egy gyakorisági mélypont után a nevek népszerűsége általában újra emelkedni szokott.

Néhány körülményt szeretnék elősorolni, amelyek a *László* régi, középkori népszerűségét bizonyítják.

A név népszerűsége feltétlenül összefügg Szent László kultuszával. LÁSZLÓ GYULA kutatásai szerint (A Szent László-legenda középkori falképei. Bp., 1993) 29 helyen máig fennmaradtak a Szent László-legendát ábrázoló freskók, három helyen elpusztultak, de másolatban fennmaradtak, elpusztultak nyolc helyen, és a kutatás feltételezi, hogy még tizenegy helyen ábrázolták az 1068-ban vívott kerlési (cserhalmi) ütközet eseményeit, elsősorban az üldözés, a küzdelem és a pihenés (fejbenezés) jelenetét. Ezek a freskók LÁSZLÓ GYULA szerint kisebb települések templomainak főleg északi falát díszítették, és általában a mennyezethez közel helyezték el őket.

A LÁSZLÓ GYULA-műben található térkép szerint a freskók kevés kivétellel (Ócsa, Túrje, Nagyvárad) a Kárpát-medence peremén, az ún. határvidéken fordulnak elő. LÁSZLÓ GYULA szerint ez a körülmény arra mutat, hogy a határt vé-

dők körében volt erős Szent László tisztelete, mintegy határőr szentként és Erdély védőszentjeként tisztelték.

LÁSZLÓ GYULA a falképekkel foglalkozó monográfiája kéziratát 1980-ban zárta le, kiadására azonban csak 1993-ban került sor. A kötetben KERNY TERÉZIA művészettörténeti adalékokat közöl a kerlési ütközet ábrázolásaihoz (Keresztény lovagoknak oszlopa 213–226). A hadjáratok, így a kerlési ütközet is, az egyházi szerkesztésű, a király szentségének bemutatására törekvő legendában nem kapott helyet, a krónikájában is csak mint mellékes epizód szerepelt. „Ez a ma már igen nehezen rekonstruálható hadi esemény a XIV. század legelején kibővült, új motívumokkal gazdagodott, majd önálló életet kezdett élni a képzőművészetben” — írja KERNY TERÉZIA. Az Anjouk dinasztikus-propagandisztikus Szent László-kultusza és a hazai lovagi irodalom (kései) megteremtésére való törekvés erősítette a képzőművészeti megjelenítést, a templomokban a megjelenését pedig lehetővé tette, hogy „A teljesen profán históriát hamarosan az egyház is legalizálta, mert alkalmasnak bizonyult a még nagyon is élő pogány csökevények (leányrablás) és egyéb veszedelmet jelentő keleti etnikumok (tatárok, besenyők) elleni küzdelemhez” (KERNY i. m. 213).

A megmaradt, elpusztult és feltételezett, összesen 48 ábrázolás első darabjai a XIV. század első felére datálhatók. A 15. századra a téma elvesztette aktualitását. A protestantizmus előretörése megritkította az ábrázolásokat. „A falképeket levették, átmeszelték, elvakolták” (KERNYI i. m. 216). Szent László küzdelme a kunnal a 17. században, a török ellenes harcok idején kapott újra aktualitást.

Ha végignézzük azokat a helyeket, ahol az ábrázolások találhatóak, a település neve nem utal a Szent László-kultuszra. Itt kivétel Bucsuszentlászló Zala megyében, ahol „1734-ben Schmaltz Theotimus ferences szerzetes-festő örökítette meg Szent László és a kun összecsapását [...] egy nagyobb sorozat részeként” (KERNY i. m. 217).

KISS LAJOS a Földrajzi nevek etimológiai szótárában a következő helységneveket sorolja fel, amelyek Szent László tiszteletére utalnak, és a *-szentlászló* elemet tartalmazzák: *Bakony-, Bucsú-, Bükk-, Jász-, Kis-, Mátra-, Nyárad-, Pilis-, Pusztá-, Szász-, Torda-, Vác- és Zalaszentlászló*. Bucsú- és Pusztaszentlászló Zala megyében, Kis- és Nyárádszentlászló Erdélyben található. Ugyancsak a szent királynak állít emléket a Visegrádi-hegységben a Szent László-hegy és a Nagyvárad közelében található Püspökfürdő korábbi Szent László bányája ('fürdője') neve.

MEZŐ ANDRÁS (Templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század. Bp., 1996) negyvenöt olyan helységet tart számon, amelyeknek a nevében megjelenik a Szent László tiszteletére szentelt templom templomcíme (i. m. 134–6). Ezzel szemben „A László királynak szentelt, helynévvé nem vált középkori templomaink száma meghaladja a 65-öt” (MEZŐ i. m. 137). „Helyneveink és templomcímeink névadója László magyar király (1040 k.–1095), I. Béla és a

lengyel *Rycheza* hercegnő fia, a magyar kereszténység megszilárdítója, az ország védelmezője, területének gyarapítója, a keresztény magyar lovagi eszmény megtestesítője” (MEZŐ i. m. 136–7). Szláv eredetű nevét anyja lengyel származása magyarázza.

A Szent László-kultusz széleskörű földrajzi elterjedtségét a *-szentlászló* elemet tartalmazó helységnevek, a helységnévvé vált templomcímek nagy száma és a helységnévvé nem vált patrocíniumok nagy gazdagsága igazolja. „A patrocínium-kutatások vizsgálatai alapján feltűnő, hogy Szent László titulusú templomokban nem, vagy csak nagyon ritkán jelent meg a legenda (*Necpál, Karaszko*). *Ócsán, Tereskén* és a feltételezett *Türjén* viszont szerzetesi közösségek igényelték templomukban Szent László ciklusát” (KERNY i. m. 213). Tehát az ábrázolások helye is növeli azoknak a helyeknek a számát, ahol Szent László tiszteletével számolhatunk.

A hivatalos helységnévadás (MEZŐ, A magyar hivatalos helységnévadás. Bp., 1982) szaporította azoknak a helységneveknek a számát, amelyekben a *Szentlászló*-, *-szentlászló* elem mellett a *László*- vagy *-lászló*- elem előfordul (például *Szentlászlóvára, Püspökszentlászló, Lászlód, Lászlófalu, Alsólászlófalu, Felsőlászlófalu*).

A Szent László-tisztelet bizonyára erősítette a *László* név népszerűségét, gyakoriságát. Ennek közvetett bizonyítékát látom azoknak a családneveknek a nagy számában, amelyek a *László* névből, illetve névvel vagy annak valamelyik becéző alakjából, illetve alakjával keletkeztek. A nemesség körében a 14. századtól, a jobbágyság és a polgárság körében a 16. századtól terjedtek el a családnevek. KÁZMÉR MIKLÓS (Régi magyar családnevek szótára. Bp., 1993) a *László* becéző változataiból eredezteti a *Lac*, a *Laca*, a *Lacfi*, a *Laci*, a *Láci*, a *Lack*, *Lacka*, a *Lackfi*, a *Lacki*, a *Lackó*, a *Lackos*, a *Lacó*, a *Lacók* családneveket.

A *László* névformát találjuk KÁZMÉR idézett művében a következő családnevekben: *László, Lászlófi, Lászlófia, Lászlópál*.

Milyen sok apának kellett a *László*-t vagy annak valamelyik változatát viselni, hogy a családnevek egyéb forrásai mellett ilyen sok váljon családnévvé!

A név bizonyára hosszú időn át igen népszerű maradt (bár a LADÓ-BÍRÓ 1998 a 19. századi felújításáról beszél; ennek alapján azt tételezhetjük fel, hogy az idők során háttérbe szorulhatott), mert szólásokban, összetételekben és képzésekben bőven előfordul.

A *Laci*, illetve a *Lackó* előfordul azokban az állandósult szókapcsolatokban (szólásokban), amelyek a nyári melegben megunt, nehezen, lustán végzett munkára utalnak: *Felül Laci; Laci a nyakába ül; Nyakába ül Laci a körtével; Laci ül a hátára; Felül (neki) Lackó (a nyakára); Nyakába teszi Lackó a körtét; Küldözgeti már Lackó a körtét. A felül (neki) Lackó (a nyakára)* változatot tette országosan ismertté Arany János a Toldiban, amikor a nyári melegben lustálkodó

béresek nem mernek vizet „hosszú csatornára”, mert „felült Lackó a béresek nyakára”. O. NAGY GÁBOR (Mi fán terem? Bp., 1979) szerint „A szólás igen régi lehet. Eredetének és kiterjedt frazeológiai rokonságának tudós kutatója, Csefkó Gyula kimutatta, hogy a szólásunkból származó 'lusta, rényhe' jelentése már a XVII. században hozzátapadt magához a *László* névhez is. [...] Közzétett gyűjteményben először Erdélyi János közmondásai között bukkan fel, s ugyanő adja elsőnek a szólás magyarátát is: „Hihetőleg László napjátul, mely van jún. 27.-én.” Ezt a szólás újabb magyarázói is csak annyival tudják kiegészíteni, hogy megállapítják: „a nagy nyári meleg s egyszersmind a legfárasztóbb nyári mezei munkák, mint például az aratás, valóban László napja körül szokott kezdődni [...] Akire felült Lackó, arra a lankasztó nyáreleji hőség nehezedik rá úgy, hogy mintegy embersúlynyi terhet hordva a hátán, képtelennek érzi magát a munkára. [...] Hasonló szemléletből fakad a *nyakába tette Lackó a körtét* változat is. A körte ugyanis nem az ismert gyümölcsöt jelenti itt, hanem [...] az eredetileg körte alakú és sokhelyt *körtének* is nevezett súlyt [...]. A *hozzákötötte Laci a lovát* változat két különböző, de jelentését tekintve rokon szólás keveredéséből alakulhatott. Az egyik a *Laci*-t vagy *Lackó*-t emlegető szólások imént tárgyalt csoportjába tartozik, a másik pedig így hangzik: *ne állj ott, mer valami bolon némöt hozzád köti a lovát.* [!] Ezt is éppúgy, mint azt hogy felült Lackó, a dologtalanul ácsorgó emberre mondják gúnyos és találó utalással arra, hogy a tétlenül álldogáló embert könnyen valami cölöpfélének nézheti valaki” (O. NAGY i. m. 324).

O. NAGY GÁBOR Magyar szólások és közmondások c. művében van *vak Laci* kissé gúnyos hangulatú szólásban (*úgy örül neki, mint vak Laci a félszemének 'nagyon örül vmely jelentéktelen dolognak'*).

A következőben az említett helyről idézendő két változatban a tulajdonnév köznevesült formában és összetételben található: *árulja a lacikörtét*, illetve *nyakába ül a lacikörte* 'nyári hőségben, mezőn végzett munka közben erőt vesz rajta a lustaság'.

Innen lépünk át azokra az esetekre, amikor a *Laci* becenév köznevesül, és összetételekben vagy képzésben szerepel. A köznevesüléssel a szó általában negatív hangulatúvá válik, viszont a köznevesülés is a név gyakoriságára, közkedveltségére utal.

Ezeket az eseteket a TESz.-ből és az Új magyar tájszótárból sorolom fel.

A TESz.-ben van *lacikonyha* 'szegényes, olcsó vendéglő; vásárokon, piacon felállított sátor vagy rögtönzött bódé, amelyben fissen sült húst, halat árulnak'; *lacibetyár* 'naplopó, semmirekellő'; *lacipecsenye* 'lacikonyhán süttött pecsenye'.

Az Új magyar tájszótárban a *laci* jelent evőeszközök elmosogatására, esetleg étkezés közben kézmosásra szolgáló e d é n y t; domboldalba ásott, téglával boltozott k o n y h á t; a halászháló két szárnya végén levő r u d a t; s i n t é r t; halászattal, vadászattal, madarászattal foglalkozó e m b e r t, p á -

k á s z t . Makóról idézi a *közeleg a Laci* 'közeleg László-nap, vagyis a kániku-la ideje, amikor nehezen megy a munka' szólást.

Összetételekben van *laciasztal* 'gyerekasztal', *lacibetyár* 'gazember, csirke-fogó, naplopó', illetve 'csintalan gyermek', *lacibetyárköpés* 'a rossz, hitvány pálinka gúnyos neve', *lacibetyároz/lelacibetyároz* 'lacibetyárnak szidalmaz', *laciház* 'nyári konyha és a belőle nyíló szoba, melyben rendszerint a fiatal pár alszik', *lacikemence* 'szabadban levő kemence', *lacikonyha* 'különálló épületben levő nyári konyha; alkalmi, ideiglenes főzőhely mezőn illetve lakodalomban', *lacikörte* szólásban: *Áruli a lacikörtét* 'nyári forróságban erőt vesz rajta a lustaság, bágyadtság', *lackökörte* szólásban: *Kell Lackökörte?* 'nem vagy még álmos?' *lackószar* 'a koronaakác szentjánoskenyérhez hasonló, a gyermekek által szívesen fogyasztott termése'. Képzett szavakban *lakis*, illetve *lackós* 'lusta', *laciskodik* 'lustálkodik, elernyed (a nyári forróságtól)', *lakisodik/ellacisodik* 'a nyári rekkenő hőségben elernyed, ellustul'. (Ahol az ÚMTSz. nem adja meg a jelentést, hanem valamelyik tájszótárra hivatkozik, ott a hivatkozott helyen a jelentést visszakerestem.)

A köznyelvi szókincset tartalmazó ÉrtSz. és ÉKsz. a *lacibetyár*, *lacikonyha* és a *lacipecsenye* szavakat veszi fel. Mivel köznyelvinek számítanak, több két-nyelvű szótárban is megvannak, mint például az ECKHARDT SÁNDOR-féle magyar-francia (1958), a HADROVICS-GÁLDI-féle magyar-orosz (1964), a HALÁSZ ELŐD-féle magyar-német (1964), a KOLTAY-KASTNER JENŐ-féle magyar-olasz (1981), az ORSZÁGH-féle magyar-angol (1974) nagyszótárakban. A PAPP ISTVÁN-JAKAB LÁSZLÓ-féle magyar-finn középszótár későbbi kiadású (1985), mint az előbb felsorolt nagyszótárak, ez már csak a *lacikonyha* címszót tartalmazza (*nép*) minősítéssel. A *lacibetyár* és a *lacipecsenye* már nem minősül köznyelvinek, nyelvjárási, illetve nyelvtörténeti emlékké halványult.

Jakab tanár úrnak ~ Jakab Lacinak születésnapjára azt kívánom, hogy munkakedvét, amelynek eddig sem nyári meleg, sem téli hideg meg nem ártott, töretlenül őrizze meg sokáig jóegészséggel, jókedvvel és még akár bőséggel is.

Írtam a 2000. esztendő június 27-én, László napján.

KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES

